Roxana Maria FĂNUȚ
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Eneida vergiliană și canonul literar augustan. Codul intertextualității epopeice

Abstract: (Virgil's *Aeneid* and the Augustan Literary Canon. The Code of the Poetics of Intertextuality) This article discusses the way in which Virgil re-creates the literary classicism in order to produce a national epic. The issues to be discussed are the way in which a canonical text is produced and the role of the intertext (allusion, imitation and quotation) into the epic creation. Despite the fact that Latin literature doesn`t define a precise literary canon, the historical context imposes a model for the poetical organization. Aeneas is meeting his own past and this act of retrospection is inscribed in a literary-work where the tradition is an essential part of the past. The narrative presents the world of political and military power and it`s idealizing self-schema. The multi-dimensionality of memory enacted in the Virgilian view over the Roman world, finds it`s materialization into the national epic. Virgil`s Aeneid, an unfinished poem, becomes an instant canonical text. Before the time of Virgil there seems to have been no mythological-historical epic work in Latin literature, which offers the possibility of creating a new literary approach. The myth becomes the main theme and history the subtext. A paradigm of poetic structure and the phenomenon of intertextuality is now created. The poetics of intertextuality represents not only Virgil`s way to interact with Augustan propaganda, but it`s unique evocative tool used into the establishment of the literary canon.

Keywords: national epic, intertextuality, myth, memory, literary canon.

Rezumat. Lucrarea de față pune în discuție maniera în care Vergilius re-creează clasicismul literar cu scopul de a produce o epopee națională. Aspectele dezbătute vizează explicarea modului în care un text canonic este creat, precum și rolul pe care intertextualitatea (aluzie, imitație și citare) îl dobândește în conturarea mesajului auctorial. În ciuda faptului că literatura latină nu definește cu precizie un canon literar, contextul istoric impune un model al organizării poetice. Aeneas își întâlnește propriul trecut, iar acest act retrospectiv se înscrie într-o lucrare literară în cuprinsul căreia tradiția constituie o parte esențială a trecutului. Firul narativ urmărește prezentarea elementului politic și militar, dimpreună cu dimensiunea idealizată a propriei imagini. Multiplele fațete ale memoriei ce se întrepătrund în conturarea viziunii vergiliene asupra lumii romane își găsesc materializarea în epopeea națională. *Eneida* vergiliană, un poem nefinalizat, devine instantaneu un canon literar. În cuprinsul literaturii de limbă latină nu se remarcă, înainte de Vergilius, nici o lucrare care să îmbine aspectul mitologic cu cel istoric, fapt care oferă posibilitatea scriitorului de a crea o nouă modalitate de producere și dezvoltate a unui subiect epic. Mitul devine principala temă, în vreme ce istoria se transformă în subtext. În această manieră se conturează fenomenul literar al intertextualității și o nouă paradigmă structurală poetică. Intertextualitatea poetică nu reprezintă doar procedeul stilistic prin care Vergilius interacționează cu propaganda augustană, dar și maniera evocativă unică prin care se stabilește un canon literar.

Cuvinte-cheie: epopee națională, intertextualitate, mit, memorie, canon literar.

În cuprinsul literaturii latine conceptul de canon nu este definit cu claritate, însă, contrar acestei carențe manifestate la nivel teoretic, se poate remarca rolul canonic pe care *Eneida* lui Vergilius îl dobândește. Elementele care transformă, aproape instantaneu, epopeea vergiliană în canon literar sunt modalitatea de raportarea la organizarea politică și tradiția cu care acestea se îngemănează. Mitul se constituie în temă, iar istoria se transformă în subtext, potențate prin forța stilistică

BDD-A28933 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:01 UTC)

a intertextualității. Manifestarea intertextualității este redată prin procedee devenite clasice: aluzie, imitație, citare. Mesajul tematic capătă prin toate aceste exerciții o și mai covârșitoare autoritate.

Contextul istoric în care Vergilius concepe *Eneida*, precum și destinatarul în slujba căruia este pusă epopeea sunt reflectate în conținutul acesteia, fapt pentru care se impune un model de organizare poetică. A fi *politically correct* devine o necesitate ce trebuie validată pentru a dobândi autoritate literară. Clasificarea lucrării vergiliene în categoria textelor literare canonice pornește de premisa că aceasta are menirea de a satisface politica augustană. La baza noii politici de factură imperială stă ideea de unitate geografică, în principal cea peninsulară, și elementul ereditar, aflat la baza conturării unei personalități conducătoare dezirabile noii Rome, în măsura în care regalitatea și republicanismul nu reușiseră să satisfacă nevoile romanilor.

Principalul aspect dinspre care se pornește construcția epopeică este demonstrarea originii noului lider politic, Octavianus Augustus. Eventuala sa asociere cu regalitatea, cunoscută parțial prin narații de factură mitico-legendară, constituie un aspect nedezirabil în menținerea puterii. Asocierea cu regimul republican este, în aceeași măsură, nedorită, însă o asemenea legătură este exclusă *ab initio* prin marcarea victoriei de la Actium. Din pricina unității etnice și geografice urmărite în sublinierea puterii imperiale, o eventuală îndepărtare de originile ancestrale nu trebuie însă omisă în procesul narativ de conturare a unei epopei de expresie imperială. Demonstrarea dreptului de domnie al lui Octavian, la fel precum și destinul său, identificat cu cel al Imperiului Roman își găsește originea în personajului eroic Aeneas. În consecința acestui fapt, este necesară accentuarea faptului că Aeneas nu este un străin ajuns pe tărâmul italic, ci un întemeietor a celei ce putem defini prin *tota Italia*. Prologul *Eneidei* accentuează, în acest sens, unirea Troiei cu Roma (Latium), nu o unire în sens pragmatic, ci una bazată pe destinul comun: Patimi şi-n lupte-a-ndurat, în Latium până s-aducă/ Zeii troieni și temeiuri să-și pună cetății din care/ Neamul latin a purces, poporul albanic și Roma”[1] (Vergilius, *Eneida*, I:5-7). Rezultatul uniunii va fi definit de o versiune purificată a Troiei: Roma. Dificultățile întâmpinate în clădirea unei noi așezări sunt subliniate în primele patru cărți ale epopeii, unde regăsim numeroase referințe și trimiteri, la patria pierdută, Troia. Ideea de reconstrucție a puterii după un model consacrat este puternic accentuată, din vădita intenție de a demonstra originea romanilor. Edificatoare în acest sens este întâlnirea lui Aeneas cu Andromache și Helenus, vizită ce prilejuiește descrierea cadrului urban. Cetatea Buthrotos, la malul căreia poposește Aeneas, este asemănător prin modul de construcție și organizare cu vechea Troia, numele locurilor originale fiind ele însele redate noilor așezări, o manifestare nostalgică a originilor:

> ,,Iată că-n fața cetății, cu prânzul de paos cu daruri
> Falnice, colo-n dumbrăvi, întocmai părând la Simois
> […] Plec și cetatea o văd; o Troie mai mică, icoana

1. Citatele din textul latinesc al *Eneidei* lui Vergilius corespund ediției P. Vergilivs Maro, *Aeneis*, recensvit atque apparatv critico instrvxit Gian Biagio Conte, Berolini et novi Eboraci, Walter de Gruyter MMIX , iar pentru traducerea în limba română se va folosi Vergilius, *Eneida*, ediție critică, traducere de George Coșbuc, ediție îngrijită, note și prefață de Stella Petecel, București, Editura Univers, 1980.

BDD-A28933 © 2018 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:01 UTC)

Marelui Pergam şi râul cu ape puține, numitul
Xanthus; şi-n brațe cuprind toți stâlpii la Scaeica poartă
[…] Du-te-aşadar şi ridică prin fapte la ceruri tu Troia!"
(Vergilius, *Eneida*, III: 301-302, 349-351, 462)

Gradual, prin numeroase comparații şi aluzii, Vergilius reuşeşte să creeze în mintea cititorului impresia conform căreia vechea Troie, aflată în imposibilitatea de a se reclădi, va fi transpusă, într-o formă desăvârşită, în noua Romă. Comparațiile frecvente dintre Aeneas şi Turnus din cea de-a XII-a carte, converg în a demonstra un fapt paradoxal: Aeneas este de fapt cel de origine italică, şi nu Turnus, *exempli causa*: „Turnus, văzând că latinii cu totul pierdu-tu-şi-au firea/ Numai prin Mavros, că toți îşi aruncă spre dânsul privirea, Vorbele lui le doresc, s-aprinde-n mâni-i bărbată,/ Fără de cumpăt, acum. Un leu al deşertului *punic*" (Vergilius, *Eneida*, XII:1-4), „Roibii şi-i cere şi vesel priveşte-i cum spumegă salturi,/ Roibi lui Pilumnus trimişi ca daruri de-*Orithya*[2] însăşi" (Vergilius, *Eneida*, XII:82-83),

„Însă-ntr-aceea, la fel de-ndărătnic, în armele mamei,
Grabnic aprinde-şi Aeneas mânia luptării, -ntrărind-o,
Vesel că poate sfârşi prin frăția-mbiată războiul.
Blând îşi îndeamnă fârtații şi mângâie plâsul lui Iulus,
Căile sorții-nvățându-i; şi-n urmă năimeşte pe-aceia
Cari lui Latinus să-i ducă răspunsul şi legile păcii"
(Vergilius, *Eneida*, XII:107-112).

Cele trei elemente spațialo-geografice[3], Troia-Latium-Roma, la care Vergilius face apel, nu doar prin situarea narației, ci şi prin aluziile politice, dezvăluie faptul că noua orânduire romană este, *de facto*, renaşterea prosperei şi glorioasei Troia. Distincția dintre cele trei puncte geografice este ştearsă, sugerându-se, printr-o construcție ingenioasă a subiectului, că spațiul italic se identifică cu cel troian, nu doar prin aparența sa, ci şi prin originea comună: Aeneas este moştenitorul Troiei şi întemeietorul, prin efectul impus de unire, al celui ce avea să devină puternicul Imperiu Roman. *Concordia* este conceptul roman pe care se va construi politica romană. Tibrul şi Hesperia reprezintă punctele-reper pe care Aeneas le primeşte în vederea construirii viitorului oraş, Roma. Poemul nu prezintă clădirea propriu-zisă a Romei, crearea cetății eterne şi a poporului roman constituie scopul principal al narației şi justificarea acțiunilor întemeietorilor săi: „Umblat-au ani îndelungi, prigoniți de menire, prin mările toate./ Trude-aşa mari trebuiau spre-a naşte poporul romanic!" (Vergilius, *Eneida*, I:32-33). Nostalgia troiană este lăsată în *arrière-plan*; mirajul noului teritoriu, cel italic, devine punctul central de interes, aşa după cum o accentuează repetiția din următorii hexametri:

„Zorile, stele-alungând din văzduhuri, roşiseră cerul,

2. Orithya fusese răpită de către Boreas şi dusă în Tracia, iar darul său era unul însemnat, întrucât caii din Tracia erau renumiți pentru iuțeala de care dădeau dovadă în lupte şi întreceri. Ajutorul troian primit de către Turnus reprezintă o aluzie la înstrăinarea sa față de peninsula italică.

3. Descrierile prezente şi viitoare ale spațiului geografic italic se pot observa în fiecare dintre cărțile *Eneidei*; spre exemplu, cartea a V-a se concentrează pe imaginea Siciliei, cea de-a VI-a pe cea a spațiului cumaic, cea de-a VIII-a pe imaginea Romei înseşi ş.a.

BDD-A28933 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:01 UTC)

> Când risipite prin neguri zărim de departe coline:
> Joasa *Italie!* Și-ntâi «O, *Italia*», strigă Achates,
> Chiot «*Italia*!» în jur se ridică, din sute de piepturi"
> (Vergilius, *Eneida*, III:522-524).

Parcursul eroic îl poartă pe Aeneas din Troia înspre Cartagina, loc în care iubirea de patrie va trebui să își demonstreze întâietatea în ordinea preferințelor individuale. Povestea de dragoste trăită alături de regina Dido va trebui să fie curmată pentru a putea oferi un exemplu posterității. Decizia de a o părăsi pe Dido în detrimentul plăcerilor individuale nu este însă o alegere întâmplătoare, aceasta urmărind demonstrarea importanței majore pe care datoria morală față de patrie o are în viața cetățenilor săi. În această manieră este conturat prototipul cetățeanului roman, al căror reprezentant se regăsește în persoana conducătorului, perceput drept urmaș direct al întemeietorului. Datoria eroului este una de sorginte divină, element narativ ce sporește impactul avut asupra receptorilor, căci deciziile liderilor nu sunt o manifestare a voinței proprii, ci a celei divine, superioare, în fața căreia omul obișnuit se închină. La nivel propagandistic, o astfel de manifestare constituie modalitatea sigură de a justifica diverse acțiuni, combatante sau nu.

Așezarea troienilor în spațiul italic, conflictul cu latinii (anticipând conflictele interne și externe ale romanilor), istoria cetății Alba Longa, fondarea și expansiunea Romei, toate acestea reprezintă momente istorico-legendare ce sunt redate în cuprinsul epopeii, direct sau prin intermediul profețiilor, în vederea demonstrării obârșiei și a modului de formare al poporului roman. Punctul culminant spre care se îndreaptă întreaga forță a acestor momente narativo-descriptive este prezentarea glorioasei ere augustane, astfel după cum o exemplifică și James E.G. Zetzel în *Rome and its traditions*:

> „Cartea a 8-a, în mod particular, cuprinde istoria Romei, de la ruinele urbane pe care Evandru i le arată lui Aeneas, la hățișul de pe Capitol despre care Evandru spune că este locuit despre un zeu necunoscut și până la scena finală de pe scutul lui Aeneas de la sfârșitul cărții, în care Augustus își celebrează triplul triumf, în august 29 î.Hr., după victoria de la Actium împotriva lui Antonius. De la mica așezare a lui Evandru de pe Palatin, cititorul este purtat înspre auritul Capitol din perioada augustană, centru atât al Imperiului Roman cât și al universului însuși."[4] [tr.n.] (Zetzel 2008, 189).

Destinul revelat al eroului Aeneas, dimpreună cu cel al Imperiului Roman, pornește într-o manieră ce nu respectă ordinea cronologică a evenimentelor[5], prin

4. James E.G. Zetzel, *Rome and its tradition*, in Charles Martindale (ed.), *The Cambridge companion to Virgil*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 189: „Book 8 in particular spans the history of Rome, from the ruined cities which Evander says are inhabited by an unknown god, to the final scene on the shield of Aeneas at the end of the book, in which Augustus celebrates his triple triumph, in August of 29 BC, after the victory over Antony at Actium. From the tiny settlement of Evander on the Palatine, the reader is drawn upward to the golden Capitol of the Augustan age, the centre of both the Roman Empire and the universe itself."

5. Efectul narației cronologice își găsește justificarea în dorința de a oferi explicații lămuritoare în ceea ce privește preistoria. Astfel că discursul profetic al lui Anchises din cartea a VI-a prevede istoria Romei

BDD-A28933 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:01 UTC)

prezentarea trecutului îndepărtat, mitologic, aşa cum este el văzut prin intermediul lui Evandru (cartea a VII-a), ulterior momentului unificator al triburilor italice graţie intervenţiei pacifiste a lui Aeneas. Această întoarcere în trecutul preistoric serveşte unei clare înţelegeri a istoriei romane, o istorie manipulată care să poate servi politicii lui Octavian Augustus. La nivel aluziv, prin mijlocirea efectului comparativ, Vergilius reiterează istoria cu scopul vădit de a crea similitudini între momentele glorioase ale trecutului cu cele ale prezentului. Războaiele mitice devin războaie civile (Zetzel 2008, 193), întemeietorii ancestrali sunt predecesorii celor prezenţi, pe linia Aeneas-Iulus-Romulus-Caesar-Augustus. Ancestralitatea mitică se materializează prin demonstrarea obârşiei liderului actual. Modelul vergilian este conturat după cel al antecesorilor săi, Ennius şi Naevius, în lucrările cărora se poate observa aceeaşi modalitate de a justifica descendenţa conducătorilor[6].

Următorul pas în procesul de creare a noii ordini politice, al noului canon literar-imperial, este demonstrarea obârşiei augustane. Pe lângă istoria manipulată a Romei şi a poporului său, prezentată prin intermediul călătoriei lui Aeneas, întemeietoare prin scopul său, profeţiile şi experienţa supremă a coborârii în infern de care eroul are parte au menirea de a contura terenul istorico-politic pe care se clădeşte epoca de aur a lui Octavian Augustus. Discursul lui Anchise din cuprinsul infernului are menirea de a da contur istoriei manipulate ce se intercalează cu firul epic al epopeii, combinând profeţia cu aluziile politico-istorice. Aeneas se află în postura de a nu înţelege rostul întoarcerii sale la suprafaţa pământului, în a cărui neputinţă de înţelegere se identifică nevoia auctorială de a sublinia voinţa divină ce guvernează soarta oamenilor, la nivel individual, şi soarta popoarelor, la nivel extins:

> ,,Iată-ne-acum! Ce renume prin timpuri urma-ne-va neamul
> Cel din Dardan, ce nepoţi pe pământul italic avea-vom,
> Suflete mari oarecând şi urmaşi ai neamului nostru
> Iată, prin vorbe-ţi vestesc, dezvelind şi menirile tale"
> (Vergilius, *Eneida*, VI:755-757).

Compoziţional, discursul poate fi separat în două părţi tematice ce urmăresc relevarea viitorului lui Aeneas şi al poporului pe care urmează să îl întemeieze neamul său. În primul rând, succesul militar al romanilor şi în al doilea rând, importanţa pe care descendenţa aeneană o comportă în vederea dobândirii victoriei. Panegiricul anchisian porneşte de la strămoşii Romei, regii legendari ai Albei Longa: ,,Suie la viaţă, dardan de-amestec cu sânge italic:/ Silvius, odraslă târzie din tine şi-un nume din Alba" (Vergilius, *Eneida*, VI:761-762), continuă cu liga latină şi ajunge până la întemeierea Romei de către geamănul Romulus: ,,Roma-nflori-va spre cer, copile, sub paza lui Romul" (Vergilius, *Eneida*, VI:780). Fondarea urbei este pusă sub protecţia

până în contemporaneitatea momentului conceperii epopeii, în vreme ce următoarele două cărţi reprezintă o interpretare auctorială a evenimentelor, într-un asemenea fel încât să poate servi cu desăvârşire noului sistem politic, cel imperial.

6. Căutarea obârşiei ancestrale în trecutul îndepărtat al poporului nu este regăsit doar în spaţiul literar, ci şi în rândul cetăţenilor aristocraţi care doreau să îşi accentueze şi consolideze înalta poziţie socială prin identificarea unui strămoş ilustru. A se vedea şi Plutarch, *Aemilius Paullus*, I, Titus Livius, *Ab urbe condita*, I, 3 sau Hesiod, *Teogonia*, 1011 ş.a.

BDD-A28933 © 2018 ,,Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:01 UTC)

divină a zeiţei Cybele, identificată cu Pământul şi considerată a fi mama tuturor zeilor:

> ,,Şapte coline va-ncinge cu ziduri unita cetate
> Cea fericită-n viteji, cum trece prin frigice-oraşe
> Cybele mama şi-n car îi stau crinii-n troiene cât turnul,
> Vesela neamului său, şi-o sută nepoţii-o-nconjoară,
> Toţi cu putere de zei şi-n ceruri având-şi locaşul"
> (Vergilius, *Eneida*, VI:782-786).

Protecţia şi garantul succesului pus în seama zeiţei Cybele nu este o pură întâmplare cu efect stilistic, ci, am putea considera, o comparaţie chiar cu Imperiul Roman, aşa precum o afirmă şi Stella Petecel (în notele adăugate traducerii coşbuciene: Vergilius 1980, 224), în a cărui măreţie se regăseşte o bază divină.

Lăsând discursul anchisian deoparte, putem nota, în aceeaşi ordine de idei, efectul pe care descrierea scutului lui Aeneas îl are în conturarea aceluiaşi canon. Considerat a fi o imitaţie a scutului descris de Homer, el nu poate fi cercetat în baza acestei asemănări, în măsura în care urmarea modelului accentuează importanţa şi valoarea celui dintâi, însă nu o mai scăzută valoare a celui de-al doilea. Scutul vergilian descrie, asemenea parcursului aenean prin tărâmurile infernului, evenimentele importante din istoria romană, al căror punct culminant se identifică în descrierea victoriei augustane de la Actium. La al doilea nivel hermeneutic se observă comparaţia dintre evenimentele trecutului şi cele ale prezentului, în a căror aranjare se reflectă interpretarea auctorială cu privire la trecutul mitic ca oglindă a prezentului aflat în desfăşurare. Identitatea romană se construieşte aşadar prin raportare la trecutul mitic şi la epoca de aur saturniană, aflată în plin proces de restaurare, conform dorinţelor lui Octavian Augustus.

Puternicul impact pe care epopeea vergiliană îl are în societatea romană, atât în cea contemporană, cât şi în cea postumă, dovedeşte forţa pe care raportarea canonică o furnizează textului. În acest sens, Augustin mărturiseşte cum, în secolul V d. Chr., elevii încă erau obligaţi să memoreze hexametrii vergilieni, consideraţi a fi exemplul erudit demn de urmat în compunerea educativă a individului:

> *< Vergilium> parvuli legunt ut videlicet poeta magnus omniumque praeclarissimus atque optimus teneris ebibitus animis non facile oblivione possit aboleri. (*Augustin*, Civitas Dei,* 1, 3)
>
> ,,Ca tineri băieţi îl citeau şi îl memorau pe măreţul Vergilius, cel mai faimos şi cel bun dintre toţi poeţii, ce nu putea fi dat cu uşurinţă uitării" [tr.n.]

Evocările şi reflecţiile poetice cu privire la istorie şi temporalitate, trecut-prezent-viitor, lasă să se întrevadă modalitatea în care politica interferează cu literatura, căci Vergilius introduce în expunerile sale nenumărate aluzii, analogiile şi trimiterile inter- şi intratextuale, anacronice sau nu, cu privire la necesitatea şi grandoarea noii modalităţi de guvernare, cea imperială, al cărei final nu există: *imperium sine fine* (I, 279).

BDD-A28933 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:01 UTC)

Bibliografie

Augustin, Aureliu. 1998. *Despre cetatea lui Dumnezeu*, *I*. Aurelius Augustinus, *De civitate Dei*, *I*. Traducere P. Găleşeanu. Bucureşti: Editura Ştiinţifică.

Jenkyns, Richard. 2004. *Virgil's experience. Nature and history: times, names and places*. Oxford: Clarendon Press.

Vergilivs., P. Maro. 2009. *Aeneis*. Recensvit atque apparatv critico instrvxit Gian Biagio Conte. Walter de Gruyter: Berolini et novi Eboraci.

Vergilius. 1980. *Eneida*. Traducere George Coşbuc, ediţie îngrijită, note şi prefaţă de Stella Petecel. Bucureşti: Editura Univers.

Zetzel, E.G. James. 2008. in Martindale, Charles (coord.). *The Cambridge companion to Virgil*. Cambridge: Cambridge University Press.

BDD-A28933 © 2018 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:40:01 UTC)